

HET FRIESE VELD - LANDSCHAPPEN OP DE KLEI

Het tweede artikel in een serie van drie over landschappen in Fryslân. Het is een licht gewijzigde versie van een artikel dat eerder verscheen in 'Milieunieuws'.

Johannes Fokkema

Weidse vergezichten, indrukwekkende wolkenluchten, her en der een windmolen, 'griene stikken greide en grize perselen bou' doorsneden door slootjes en vaarten, aan de einder karakteristieke silhouetten van dorpjes: de kleistreek van Friesland in een notedop. Op het eerste gezicht is er niet veel veranderd in de noordwesthoek van Friesland. Of het zou moeten zijn, dat de windmolens wat moderner zijn geworden.

Zo is het niet altijd geweest. De streek heeft woelige tijden meegemaakt. Zo'n 6000 jaar geleden vond, achter een aantal strandwallen, veenvorming plaats. Maar zulke rustige tijden wisselden af met perioden, waarin de zee in de aanval was. Tijdens het Subatlanticum dat zo'n 2700 jaar geleden begon, was de zee in zo'n agressieve periode: er vonden inbraken en overstromingen plaats en grote stukken van het veenpakket werden weggeslagen. In Noord- en West-Nederland ontstonden gebieden met afwisselend veen, zand en klei, zowel in het horizontale als in het verticale vlak. Als de zee het land overstroomde, liet het steeds zijn sporen na in de vorm van een laagje klei.

TERPEN

Ongeveer 2500 jaar geleden begon het 'echte' mensenwerk in Noordwest-Friesland. Er kwam bewoning. Men

trok van de zandgronden naar de kleigebieden. Jurjen M. Bos omschrijft de kolonisatie in zijn boek 'Archeologie van Friesland' als een kwestie van kunnen, moeten en willen. De zandgronden werden, ondermeer door veenvorming, minder geschikt om te voorzien in het levensonderhoud, terwijl door ophoging de kleigebieden 'droger' en dus aantrekkelijker werden. Men kwam niet helemaal in een vreemde wereld terecht, omdat men het gebied kende van vis- en jachttochten.

Er werden terpen gebouwd, wanneer de zee weer eens in de aanval was en men nattigheid voelde. Onderzoek aan deze terpen heeft een schat aan gegevens opgeleverd in de vorm van planten- en dierresten. Het geeft een beeld van de natuur op dat moment, maar ook van de eet- en levensgewoonten van de toenmalige bewoners. De verandering van het gebied worden aardig geïllustreerd door twee vondsten in 'de'

terp bij Wijnaldum: een Noordse woelmuis en een Rugstreeppad. De laatste komt op de klei niet meer voor, terwijl de Noordse woelmuis als kritische soort tegenwoordig helemaal moeilijke tijden doormaakt.

DIJKEN

Circa 1000 jaar geleden was de situatie als volgt: de Middellzee en de Marneleslenc (ten zuiden van Harlingen) waren ontstaan. Men begon dijken aan te leggen. De 'zeearmen' slibden dicht of werden door bedijking aan de invloed van de zee onttrokken. Dit proces is duidelijk in het landschap terug te vinden. Het Bildt wordt gekenmerkt door een rechtlijnig verkavelingspatroon en dijkdorpen. Elders in de streek liggen terpdorpen met eigen karakteristieke straalsgewijze verkavelingspatroon; verder van de dorpen is sprake van een onregelmatige blokverkaveling, waarbij men in de begrenzing hier en daar het verloop van vroegere kreken herkent. Ook het landgebruik weerspiegelt iets van de het proces. Op de grens land-zee en langs de kreken en slencen vormden zich kwelder- en oeverwallen. Deze hogere gebieden bestaan uit in verhouding grove gronddeeltjes en worden gebruikt als bouwland (de 'bouhoek' en de 'lytse bouhoek' bij Pingjum).

HEDEN

Het huidige gebied heeft een overwegend agrarisch karakter. Wie de 'Atlas fan de floara fan Fryslân' doorbladert, zal opvallen dat slechts enkele plantensoorten alleen in het kleigebied voorkomen. Men zou daarbij kunnen denken aan zoutminnende planten. Kenmerkend voor het kleigebied is de Pastinaak. Het is een schermbloemige, die groeit langs dijken en wegen. Ook zijn nog enkele andere eigenaardigheden te noemen.

Terp Hogebeintum

foto Dick Goslinga

WEIDEVOGELS

Het weidse karakter van het landschap biedt voor weidevogels goede mogelijkheden. Grote aantallen bevolken de 'greiden'; sommige nestelen bij voorkeur op de 'bou'.

In een in 1996 verschenen artikel in het tijdschrift *Limosa* maken Freek Nijland, Arend Timmerman Azn. en Ultsje Hosper de balans op. Voor de gebieden met klei komen zij tot de volgende aantallen broedparen (tussen haakjes het percentage van de totale Friese populatie): Kievit 15.500 (34%), Scholekster 17.500 (43%), Grutto 11.000 (36%), Tureluur 4.500 (37%), Watersnip 110 (11%).

Een aantal kritische soorten, zoals Watersnip, Slobeend en Zomertaling hebben het moeilijk en komt vrijwel alleen voor in reservaten. De minder kieskeurige soorten, bijvoorbeeld de Scholekster en de Kievit, vragen een andere benadering in de vorm van de 'neisoarch'.

ZOUTE KWEL

Her en der in de streek komen gebiedjes met zoute kwel voor. Het gaat om tientallen gebiedjes. Ze vallen op door een afwijkende plantengroei. De kleur verschilt dan ook van die van de belendende percelen. Een bekend voorbeeld is het Klaarkampermeer bij Rinsumageest. De vegetatie bestaat uit zoutminnende soorten: Melkkruid, Gerande schijnspurrie, Zilte schijnspurrie. In een van deze terreintjes is zelfs Zeekraal aangetroffen. Ook de broedvogelbevolking is anders, omdat de vegetatie lang kort blijft. Visdiefjes nestelen graag in dergelijke gebieden en Tureluurs worden in dit verband zelfs 'zoutliefhebbers' genoemd. Ook zoutminnende ongewervelden weten de 'zoutlandjes' te vinden: een bepaalde soort dwergspin werd er veelvuldig aangetroffen, maar ontbrak in de 'normale' graslanden ernaast. Een aantal van dergelijke gebiedjes is ondertussen verdwenen. Andere daarentegen zijn toegewezen aan een terreinbeheerende instantie, zoals It Fryske Gea.

AKKERONKRUIDEN

Een akker is in sommige opzichten te

vergelijken met een opgespoten terrein. De kale grond ligt te wachten op de pioniers onder de planten. Een grote zaadproduktie en een 'hardnekkige neiging' om verstoringen te overwinnen maken akkeronkruiden geschikt om als zodanig te functioneren. Kweekgras werd door een arbeider bij ons op de boerderij niet voor niets "arbeidersbrea" genoemd. Enkele andere soorten zijn (in willekeurige volgorde): Guichelheil, Akkermelkdistel, Akkerdistel, Vogelmuur, Kroontjeskruid en Perzikkruid.

STINZENPLANTEN

Her en der op de klei vindt men stinzen, omringd door bosjes. Daarin bevinden zich de zogenaamde stinzenplanten. Ze zijn door vroegere bewoners hier naar toe gehaald. Hun gebied van oorsprong moet gezocht worden in Midden- en Zuid-Europa. Het gaat met name om bolgewassen, die in het voorjaar tot volle wasdom komen. Als soorten kunnen worden genoemd: Bostulp, Voorjaarshelmbloem, Holwortel, Wilde hyacint en het Haarllems klokkenspel. De hier kunstmatig geschapen groeiomstandigheden komen zo goed overeen met die in hun oorspronkelijk gebied, dat ze zich tot op de dag van vandaag in verwilderde vorm hebben kunnen handhaven.

EENDENKOOIEN

Het zijn onverwachte verschijningen op het platteland: de kooibosjes. Ze zijn onderdeel van een ingenieuze vanginstallatie voor eenden. Met name vroeger waren de eendenkooien veelvuldig te vinden. Wie oude kaarten raadpleegt, komt regelmatig de term "Vogelkoy" tegen. In 1982 waren in onze provincie 33 eendenkooien te vinden, waarvan 28 als zodanig waren geregistreerd. Een eendenkooi bestaat uit een vijver (kooiplas, wed, dobbe, kolk), waarop een aantal vangpijpen (pijp, hülke, huorde) uitmondt. Het geheel wordt omgeven door het kooibos. De eendenkooi biedt onderdak aan een verscheidenheid van planten (ook paddestoelen) en dieren (bijvoorbeeld nestgelegenheid voor holenbroeders). De bedoeling is om wilde eenden met

behulp van de stal (tamme lokeenden) in de vangpijpen te lokken, waarna ze letterlijk en figuurlijk de pijp uit gaan. Voor het welslagen van de handeling is volstrekte rust nodig. Daarom heeft een geregistreerde eendenkooi het zogenaamde recht van afpaling: in een gebied met als regel een straal van 1200 meter rondom de kooi moet de rust gewaarborgd zijn. Rondom de kooi staan dan ook bordjes met het opschrift: "Eendenkooi van <naam eigenaar>". Met recht van afpaling op 1200 m. gerekend uit het midden der kooi. Art. 461 Wetb. v. Str". De natuurwaarden van een kooi houden bij de rand van het kooibos dus niet op.

TOEKOMST

Veranderingen in een gebied gaan meestal geleidelijk. Wie in zo'n gebied leeft, zal die veranderingen niet direct opmerken. Ook de kleistreek is geen statische eenheid; ook daar verandert het. Er zijn enkele zaken, die in dit verband de aandacht vragen.

In de afgelopen tientallen jaren heeft de landbouw een intensiveringproces doorgemaakt. De overheid probeert door wettelijke maatregelen hieraan grenzen te stellen. Men kan denken aan het mestbeleid en het instellen van relatielotagegebieden met als nieuwste instrument de 'wjukkelbunders'.

Ook vindt een enorme toename plaats van het aantal (moderne) windmolens. Een voordeel is de milieuvriendelijke opwekking van energie. Echter sommigen ervaren de bouwsels als horizonvervuiling, terwijl ze ook een sta-in-de-weg voor vliegende vogels kunnen betekenen.

Her en der zijn in het nabije verleden bossen aangeplant. Ook zijn er nog plannen in voorbereiding. Een en ander moet er niet toe leiden, dat het open karakter van de kleistreek wordt aangetast.

Een laatste opmerking betreft de aanleg van nieuwe wegen. Dit betekent een verdere versnippering van het landschap, maar ook een nadelige invloed op de weidevogelbevolking.

Een goede ruimtelijke ordening moet een waarborg zijn voor het handhaven van het karakter van de kleistreek.